

Галина ГРИМАШЕВИЧ

РОЛЬ ТЕКСТУ В ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (НА ПРИКЛАДІ ЗРАЗКІВ ПОЛІСЬКОГО ЖИВОГО МОВЛЕННЯ)

Упродовж останніх десятиліть у слов'янському мовознавстві помітно зросла увага до діалектної мови як об'єкта досліджень, що зумовило появу ряду діалектологічних праць. Але, незважаючи на це, розширення джерельної бази діалектологічних досліджень, осягнення усієї складності й об'ємності різних структурних рівнів діалектної мови як окремих об'єктів лінгвістики, їх структури й закономірностей розвитку залишаються одним з актуальних завдань сучасного мовознавства [1: 4].

В українській діалектології помітно активізувалися лексикологічні дослідження – збирання і наукова систематизація лексичного матеріалу. Зростає інтерес до діалектного слова зумовлений, з одного боку, необхідністю забезпечити надійним матеріалом ті галузі мовознавства та суміжних наук, які пов'язані з вивченням розвитку духовної й матеріальної культури носіїв мови, а з другого – потребами вирішення питань інтралінгвістичних, суто мовних [2: 3]. Текст як певний тип фіксованої мовної інформації відбиває певні закономірності функціонування лексики у мовленні. Тексти дають змогу моделювати лексичний склад, зокрема репертуар лексем з ідеографічного погляду, виявляти частоту окремих лексем у мовленні, відбивати семантику в усій сукупності компонентів семантичної структури та зв'язки між лексемами у мовленні [3: 112]. Але наявність діалектного тексту не менш важлива і для дослідження інших структурних рівнів мови.

Як відомо, основними методами діалектологічних досліджень є описовий та лінгвогеографічний. Тому збирання і впорядкування діалектних матеріалів здійснювалося і здійснюється, як правило, за спеціальними питальниками і підпорядковане вирішенню актуальних на час збирання матеріалу лінгвістичних проблем. Таке підпорядкування матеріалу проблемі неминує зумовлює структурну неповноту, а інколи – й фрагментарність зібраного матеріалу [3: 12]. Це також призводить до того, що в описових та лінгвогеографічних працях зневизначаються або не враховуються функціональні характеристики, які творять індивідуальне обличчя говірки [4: 44]. Тому для відтворення говірки як функціонуючої системи необхідним є залучення до аналізу текстів. Отже, щоб у цілому дослідити діалектні особливості певної говірки, доцільно було б поєднати традиційне збирання матеріалів за питальниками із широким записуванням текстів діалектного мовлення, які значною мірою компенсують неповноту свідчень описових та лінгвогеографічних праць і які є наближеним до фотографічного відтворенням не лише окремих звуків, словоформ, а й розгортання тексту як цілості у

мовленнєвому потоці [3: 12]. На цінність діалектних текстів вказує П.Гриценко, який зауважує, що автентичні тексти відбивають такі особливості спонтанного мовлення діалектоносіїв, яких не фіксують (чи засвідчують лише зрідка) писемні (недіалектні) тексти. У діалектному тексті як різновиді мовного простору виявляється реальне співвідношення структурних елементів говірки, їх синтагматичні зв'язки, квантитативні характеристики; у ньому виразно проступає поділ одиниць за частотою їх використання у говірковому мовленні [5: 8-9].

Цінність діалектних текстів ще раніше усвідомлювали ряд учених, зокрема О.Брох, В.Гнатюк, І.Верхратський, І.Панькевич, О.Горбач, В.Вашенко, А.Москаленко, які до своїх описових діалектологічних праць додавали зразки зв'язних текстів. Важливою подією у галузі сучасної діалектної текстології є видання збірника діалектних текстів чорнобильських говірок "Говірки Чорнобильської зони. Тексти", в якому представлено записи кількох середньополіських говірок, які зараз функціонують як переселенські острівні у новому діалектному оточенні, але ще зберегли усі риси своїх рідних говірок.

Ми акцентуємо увагу саме на текстологічне дослідження території Полісся, оскільки вона не випадково є об'єктом нашого дослідження, що зумовлено такими історичними чинниками цього регіону, як безпосереднє сусідство із областю слов'янської прабатьківщини чи навіть входження в неї, автохтонність населення Полісся, збереження до останнього часу традиційних форм та елементів народної культури й мови тощо [6: 8-9]. Ми обстежували безпосередньо говірки Середнього Полісся, які "знаходяться в центрі поліського діалектного континуума, вони є говірками давньої формації зі стабільним протягом віків тубільним населенням" [7: 41]. Але в наш час ці говірки зазнають змін, зумовлених міграційними процесами, які є результатом аварії на ЧАЕС. Це призвело до того, що середньополіський ареал як діалектна цілість перестав існувати. Тому таким актуальним сьогодні є збереження історичної, культурної та мовної спадщини цієї території, значним внеском у яке є діалектний текст, який містить інформацію про життя, побут, матеріальні та духовні цінності поліщука.

Наводимо кілька зразків діалектних текстів, записаних у говірках, населення яких потерпіло від аварії на ЧАЕС:

[йак поч'ї найеца с'вадба / то з'разу |м'іс'ат |м'істо // от йа з'разу |буду роз|казуват / йак це |м'ісіц'а |м'істо і до |чого во|но при|з водит // у|се |т'єсто пок|рали / да хто ў м'е|шок / а хто ў к'ї|шені / да і д'є|кам на ве|черу / да ўже т'реба і сн'е|ват // ої не се|діт / |марієчко / не се|діт / одчі|ні ок|но / поді|в'іс / ч'ї ба|гато бо|йароў надво|р'є / ч'ї хо|рош'ї ва|сіл'ко на ко|н'є // ої хо|рош'ї / хо|рош'ї / не в'є|л'к / иче не ку|п'ю |марієц'а| чере|в'ік / ч'ї не |будеш / |марієчко / жалко|ват / йак м'ї |будемо на |вуліц'і ус'є гу|латіт да пуд тво|іє о'конечко туб'є|гатіт // ої хо|діла |марієчка на ве|чороч'ї / те|пер не пої|ду / на|с'ейала чорноб'р'іц'юў |ц'єгу гра|ду / рос'|т'єт / рос'|т'єт / чорноб'р'іц'іт / не бу|йайте / а в'ї / мо|іє

под|ружк'і/ме|не не забу|вайте // (Народичі Житомирська область);

[наро|ді|ласа|йа|ў|се|л'є|у|за|можні|х|бат'|кѡў // |бат'ка|бу|лі|с|пр'і|ходо|ра|д'анскої|є|л'аді|репре|с'іровали| / |в'і|слали| |бат'ка|і|матер|у|пер|ску|област' // |баба| / |матері|на|мат'і|заб'рала|нас|до|се|бе // м'і|н'є|бу|ло|ў|с'о|о|тр'і|годи // гор'є|вали| / |ц'є|бу|ло|ў|черу|ні|ў|т'|р'і|цат|д'ругом|році| / |але|ў|же|ў|березні| |бат'ко|бу|у // |ут'єк'|лі|з|перскої|област'і|ў|б'єло|рус'і|у // |ў|лашто|вали|са|там|на|ро|боту| / |гор'є|вали| / |ут'єк'|лі|с|то|ї|є|б'єло|рус'і|ї|ї| / |ж'є|ї|лі|аж|ў|вос'|м'і|облас'|т'ах // |бат'ко|пр'і|ї|є|ха|ў|у|о|ў|руч| / |ж'є|ї|д|ї|ого|по|бач'ї| / |ї|зно|ў|заб'рала| |бат'ка|на| |в'і|селк'і // |ота|ка|ра|д'анска|ї|лада // |ї|ї|а|в'і|со|б'є| / |ї|стан'|у|ранці| / |кру|гом|хаті|по|рожн'ї|є| / |о|кна|пороз'|ч'ї|н'а|ї|ї|є| / |заб'ї|рала| |ц'є|лі|м'і|семі|ям'і|л'у|д'є|ї // (Ключки Народичь-кий район Житомирська область).

На прикладі цих зразків текстів можна простежити основні фонетичні та морфологічні особливості говірок, чого не можна зробити, працюючи тільки за питальником. Так, у тексті № 1 відзначимо такі фонетичні та морфологічні особливості: непослідовна рефлексія **ѣ** у наголошеній позиції в *i, e*; у ненаголошеній позиції **ѣ** - *e*; наявність *u* на місці дізнього *u*; *o* давній рефлексувався в *y*; ствердіння *p*; ствердіння *s* у постфіксі *сь*; наявність суфікса *-ова-* у дієсловах; ствердіння *t* у формі наказового способу дієслів; усічення форм прикметників у називному відмінку однини чоловічого роду; наявність форм кличного відмінка іменників тощо. У тексті № 2 відзначимо такі основні риси: у наголошеній позиції **ѣ** рефлексувався в *e, e*; у ненаголошеній - в *e*; *o* давній у наголошеній позиції - *o*; *ы* (*u*) етимологічний рефлексувався в *u*; *u* (*i*) давній - в *i*; ствердіння *s* у прикметниковому суфіксі *-ськ-* тощо. Наявність наведених рис підтверджує належність цих говірок до середньополіського діалекту поліського наріччя.

Тому саме розвиток діалектної текстографії, а згодом - і діалектної текстології, здатні забезпечити створення кадастру української діалектної мови у параметрах повного репертуару одиниць, явищ і процесів, забезпечити вияв інтегральних і специфічних рис кожної з досліджуваних діалектних систем [3 : 261].

1. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. - К., 1990. - 270 с.
2. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. - К., 1984. - 226 с.
3. Говірки Чорнобильської зони. Системний опис. - К., 1999. - 272 с.
4. Гриценко П.Ю. Говірки Чорнобильської зони сьогодні // Полісся: мова, культура, історія. - К., 1996. - С. 38-46.
5. Говірки Чорнобильської зони. Тексти. - К., 1996. - 358 с.
6. Толстой Н.И., Толстая С.М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья // Полесский этнолингвистический сборник. - М., 1983. - С. 8-9.
7. Залеський А.М. Говірки Київського Полісся // Київське Полісся. Етнолінгвістичне дослідження. - К., 1989. - С. 41-75.